

FÉZER TAMÁS

**Az erkölcsi károk megtérítése de lege lata és de lege
ferenda**

PhD értekezés tézisei

Miskolc, 2008.

I. A kutatási feladat összefoglalása, a kutatás célkitűzései

A magyar jogban hányatott sorsú nem vagyoni kártérítés intézménye sem jogforrási, sem jogalkalmazási szinten nem állta ki az idő próbáját. Az egész világon érvényesülő tendencia a személyiség, a személyhez fűződő jogok hatékony védelmének megteremtése, biztosítása. Az emberi személyiség hazánkban is felértékelődött a társadalom és a jog szintjén egyaránt. A polgári jog általános személyiségvédelmi eszköze, a nem vagyoni kártérítés azonban jelenlegi formájában Magyarországon alkalmatlan ezen elvárások teljesítésére. Az elmúlt évtizedek bírói gyakorlata egyértelműen tükrözte azt a széttagoeltságot, egységes alapok nélküli ítélkezést, ami a jogintézménnyel kapcsolatos bizonytalanságnak köszönhető. Az Alkotmánybíróság 34/1992. határozatában lefektetett alapvető elvek, melyek az erkölcsi kárpótlás jövőbeni szabályozásának kialakítására vonatkoztak, nem kerültek át maradéktalanul a bírói gyakorlatba, a jogalkotás pedig azóta nem kreált megfelelő modellt a probléma kezelésére.

Az erkölcsi kártérítés léte, elismerése napjainkban már nem kérdés egy modern személyiségvédelmet érvényre juttatni törekvő jogrendszerben. A személyhez fűződő jogok megsértésének pénzfizetési kötelezettség előírásával történő szankcionálása bár elfogadott az európai jogrendszerekben, azonban a pénzben mérhetetlen személyiségi jogok és azok vagyoni kompenzálása továbbra is feloldhatatlan paradoxon maradt számos állam – köztünk hazánk – jogában is. A személyiségvédelem és a kártérítés eltérő elvi alapokon nyugvó területei a polgári jognak. A magánjog klasszikus szankciója a kártérítés, melynek szabályai alapvetően vagyoni károk reparálására kerültek megalkotásra. Azzal, hogy pénzben kifejezhetetlen károkat vagyoni szankcióval sújt a polgári jog, számos elméleti és gyakorlati probléma kerül felszínre.

A magyar polgári jogi rekodifikáció folyamatában rövid időn belül paradigmaváltás zajlott le az erkölcsi kárpótlásra rendelt új jogintézmények Ptk-beli szabályait illetően. Az eredetileg kettéosztott jogintézmény az alapján különböztetett, hogy a személyiségi jogok megsértéséhez kapcsolódnak-e konkrét hátrányok vagy sem. Előbbi esetben a dualista modell a nem vagyoni kártérítés egyértelműen kártérítési jellegű intézményét, utóbbi esetben egy büntető elemeket magában hordozó sérelemdíj modellt rendelt volna alkalmazni. Az elkészült normatervezetben azonban már az a monista megoldás szerepel, mely a sérelemdíj egységes intézményét áthelyezi a kártérítési jogból a személyiségvédelem körébe. A sérelemdíj nem kívánja meg a továbbiakban hátrány igazolását a jogosulttól.

Az erkölcsi kárpótlás, nem vagyoni kártérítés, sérelemdíj megítélésének nehézségét és a jogintézményben rejlő belső ellentmondást két területen is érzékelni lehet. A jogalap, sérelemdíjhoz, nem vagyoni kárpótláshoz való jog megtalálása során állást kell foglalni abban a kérdésben, hogy az igazolható hátrány feltétele-e a kárpótlás megítélésének. A kérdést tovább bonyolítja, hogy az erkölcsi kártérítés alapját jelentő személyhez fűződő jogok köre nehezen határozható meg, felsorolása nem taxatív. Amennyiben a jelenlegi magyar álláspontot vizsgáljuk, úgy a hátrányközpontúság számos személyhez fűződő jogot kirekeszt a védelem köréből, hiszen e jogok megsértése a személyiségi jogok természeténél fogva gyakran nem eredményez a külvilág számára is látható hátrányokat. Ha a hátrány igazolásától megszabadítjuk a jogintézményt – ahogyan azt az új Ptk. sérelemdíj modellje teszi -, úgy a bagatell igények elszaporodásával számolhatunk.

Az erkölcsi kárpótlás intézményének másik problematikáját a kártérítés, sérelemdíj címén megítélhető összeg meghatározása jelenti. A jogalap megtalálását követően a kontinentális jogrendszer számára nehezen kivitelezhető, hogy milyen objektív kritériumokkal bátyázható körül az összeg kalkulálása. A személyhez fűződő jogok sokszínűsége és felsorolhatatlansága, valamint ebből következően a jogsértések tipizálhatatlansága lehetetlenné teszi, hogy minden körülmény között alkalmazható objektív szempontrendszert dolgozhasson ki a jogalkotó az ítékezés egységesítése érdekében. A kártérítés vagyoni károkra vonatkoztatott alapelvei (teljes kártérítés, káron szerzés tilalma) nehezen alkalmazhatók az erkölcsi kárpótlás területén. Abban az esetben azonban, ha ilyen objektív kritériumok nem léteznek a személyiségvédelem körében, úgy a kártérítés eredeti céljától (reparáció) elrugaszkodva szükségképpen pönális elemek is megjelennek a megítélt összegekben. A büntető karakter pedig alapvetően távol áll a magánjog szabályozási módszerétől.

A jogtörténeti fejlődés kezdetén az erkölcsi sérelmek elsődlegesen büntetőjogi szankciók alkalmazását vonták maguk után. Bár a posztklasszikus római jog korában már egyértelmű jeleit találjuk a mai fogalmaink szerinti – magánjogi értelemben vett – erkölcsi kárpótlásnak, a XIX. század polgári jogi kodifikációs munkálataiban jelenik meg először tisztán polgári jogi jogkövetkezményként a nem vagyoni kártérítés, fájdalomdíj. A sajátosan magyar jogfejlődés a XX. század közepéig követte az európai trendeket, azonban a szocialista jogrend ideológiai béklyójában erősen korlátok közé szorított, szigorúan kártérítési szemszögből felfogott nem vagyoni kártérítés koncepció érvényesült a jogalkotásban és a jogalkalmazásban egyaránt.

Az értekezés öt nagyobb gondolati egység köré építi fel a probléma vizsgálatát. A történeti rész az erkölcsi kártérítés fejlődéstörténetére koncentrál, európai és magyar szemszögből. A fejezet célja elsősorban az erkölcsi károk megtérítéséhez köthető jogintézmények funkciókeresésével kapcsolatos viták megalapozása. A történeti rész a kezdetben hangsúlyos büntető jelleg felől a kompenzáció irányába való eltolódást igyekszik alátámasztani a német, francia, svájci és a magyar intézménytörténet segítségével.

A dogmatikai rész az erkölcsi kárpótlás során kiemelten fontos személyhez fűződő jogokkal kapcsolatos jogtudományi megközelítésekre és álláspontokra fókuszál, valamint az erkölcsi kártérítés rendszertani elhelyezése és funkciója kapcsán ütköztet eltérő véleményeket. Az egzakt funkcióválasztás lehetetlenségét, valamint a jogintézményhez több irányból közelítő komplex felfogás alátámasztását szolgálja ez a fejezet, mely a kompenzáció és az elvesztett életörömök pótlásának sajátos keverékében látja megtalálhatónak a sérelemdíj célját.

Az erkölcsi károk megtérítésének felelősségtani premisszákat szempontjából felfogott vizsgálata során a harmadik nagyobb gondolati egység a hátrány, jogellenes magatartás, okozati összefüggés, felróhatóság előfeltételei köré rendezi a nem vagyoni kártérítés elemeit. A külföldi modellek ütköztetése a magyar megoldásokkal ebben a részben teljesebbé válik ki. A fejezet célja, hogy a vagyoni kártérítésre irányadó szabályoktól való elkülönítés szükségességének hangsúlyozása mellett rámutasson azokra a jogintézményekre, melyek a kártérítés szabályaiból kölcsönözve alkalmazhatók a sérelemdíj megítélése során is.

A következő nagyobb gondolati egység az erkölcsi kártérítés speciális kérdéseivel foglalkozik. A hozzátartozói igények problémája, a kárpótlás összecszerűsége körében irányadó szempontok feltérképezése, sajátos személyiségi jogot sértő magatartásokra alkalmazható szankciók kerülnek ebben a fejezetben bemutatásra és elemzésre.

A dolgozat záró része az új magyar Ptk. sérelemdíj modelljét veszi górcső alá, és már kizárólag a hazai jogalkotás és jogalkalmazás szemszögéből fogalmazza meg rendszerezett formában azokat a de lege ferenda javaslatokat, melyek jelentős mértékben építkeznek a korábban bemutatott külföldi modellek használható megoldásaiból is. Nem csupán a sérelemdíj Ptk-ban való szerepeltetésével kapcsolatos javaslatok kerülnek itt rendszerezésre, de a bírói gyakorlat számára hasznosítható észrevételek is megfogalmazásra kerülnek.

A fentiek alapján a kutatás a következő kérdéscsoportokra fókuszál:

- Mi a célja az erkölcsi károk megtérítésének a polgári jog rendszerében (funkciókeresés)?
- Rendszertani szempontból hová sorolható be a jogintézmény?
- Tulajdonítható-e a sérelemdíjnak pönális karakter?
- A személyhez fűződő jogok – mint védendő jogtárgyak – meghatározása milyen eszközökkel lehetséges?
- Mennyiben rokonítható az erkölcsi kárpótlás problémája a vagyoni kártérítéssel? Alkalmazhatók-e a vagyoni kártérítési szabályai a sérelemdíj megítélése során?
- Hogyan állapítható meg az erkölcsi kártérítéssel kapcsolatos igényérvényesítés jogalapja? Mi tekinthető erkölcsi kárnak, személyiségi jogsérelemnek?
- Milyen az alkotmányos kritériumoknak is megfelelő módszerrel szűrhetők ki a bagatell sérelmek a sérelemdíj iránti igényérvényesítés során?
- Örökölhetők-e az erkölcsi kárpótlásra irányuló igények (hozzátartozói igények)?
- Milyen elvek mentén kalkulálható a sérelemdíj összege?

II. A kutatás módszere és forrásai

Az értekezés komplex módon közelít az erkölcsi károk megtérítésének problémaköréhez, a szerkezeti felépítéssel kapcsolatban kiemelendő, hogy *váltakoznak az alkalmazott kutatási módszerek*.

A komplex megközelítés az erkölcsi kártérítés körébe értett magyar és európai jogintézmények fejlődését vizsgálva a *történeti módszert* elsősorban azért alkalmazza, hogy a sérelemdíj jövőjére vonatkozóan olyan megállapításokat tudjon megfogalmazni, melyek alapján a sérelemdíj - építkezve a magyar magánjog hagyományaiból – egy, a magyar jogrendszerbe illeszkedő jogintézménnyé váljon.

A kutatás módszerei között hangsúlyos szerepet kap az *összehasonlító módszer*, melynek segítségével számos külföldi (európai és Európán kívüli) modell nem szeparáltan kerül bemutatásra, hanem az erkölcsi kárpótlás egyes problémaköreihez rendelten, a közvetlen értékelésre lehetőséget biztosító módon kerülnek tárgyalásra és ütköztetésre az eltérő megoldások. A nemzetközi jogösszehasonlítás magyar szabályokkal párhuzamos módon történő megvalósítása elméleti és gyakorlati kérdésfelvetésekre adott eltérő válaszokból építi fel a magyar sérelemdíj általunk kívánatosnak tartott modelljét.

Az értekezés mindvégig igyekszik szem előtt tartani azt a kíváncsalmat, hogy témáját tekintve kerek egésznek alkosson. Ennek megfelelően a fejezetek tagolása és egymásra épülése fontos része a dolgozatnak. Ez a *lineáris, probléma-kronologikus* módszer azt eredményezi, hogy az erkölcsi kártérítés részproblémáinak vizsgálata során a lépcsőzetes építkezés segítségével minden problémakör alapját jelenti az utána következő kérdések tárgyalásának.

Az értekezésben a *pragmatikus szemléletmódot* követve nem csupán az összegzés körében, hanem a dolgozat egyes részeinek lezárásaként is megfogalmazásra kerülnek az általunk követett álláspontok.

A téma feldolgozása során a választott jogterület sajátosságaiból következően a jogforrások és elméleti problémák vizsgálata mellett hangsúlyos szerepet kap a bírói gyakorlat elemzése valamennyi, az értekezésben bemutatásra kerülő állam jogában. Ezzel a módszerrel (*esetelemzés*, felsőbíróságok jogegységesítési törekvései) könnyen kimutatható válik az írott jog és a jogalkalmazás esetleges kollíziója, és az ennek feloldását lehetővé tévő megoldások köre.

Az értekezés a magánjog területén folytatott vizsgálódások klasszikus formájával ellentétben különös hangsúlyt fektet az *angolszász jogrendszerek* megoldásaival való összehasonlításra. Ennek magyarázata, hogy az erkölcsi kárpótlás szabályainak kisebb része kodifikálható, nagyobb részben a bíróságok jogfejlesztő értelmezése szükségeltetik a személyiségvédelmi funkció kiteljesítéséhez. Az eleve a bíró alkotta jog (*judge made law*) koncepciójából építkező angol és amerikai jogrendszer így számos megoldását tekintve modell értékű lehet a hazai személyiségvédelem fejlesztésében.

Az értekezés kényszerűen szembenéz azzal a helyzettel, amelyet a jelenleg folyamatban lévő magyar polgári jogi rekodifikáció teremt. A T/5949. számú törvényjavaslatban (az új Polgári Törvénykönyvről) szereplő sérelemdíj elképzelés nem jelent végleges választást a rendelkezésre álló modellek közül. Az Országgyűlés által elfogadott törvény hiányában az itt szereplő koncepció elemei változhatnak, az új kódex hatályba lépéséig módosulhatnak. A sérelemdíjjal kapcsolatos megállapítások, kritikák, javaslatok az értekezésben így egy *hipotetikus jogintézményhez* viszonyítva kerültek megfogalmazásra. Másik oldalról ez a sajátos szituáció adja az értekezés eredményeinek hasznosíthatóságát.

III. A kutatás eredményei és azok hasznosítási lehetőségei

3.1.

Végigtekintve az erkölcsi kártérítés *történeti fejlődésén*, megállapítható, hogy a kezdetben tisztán büntetőjogi szankciót kiváltó személyiségi jogi jogsértéseket a XIX. századtól kezdődően szinte valamennyi európai állam jogában kiegészítette a polgári jogi kártérítés lehetősége. A kezdeti megoldások sokszínűségére jellemző, hogy míg a német BGB konkrét személyiségi jogsérelmek nevesítésével kívánta kordában tartani a jogintézményt, addig a francia Code Civil olyan egységes kártényállást alkotott meg, melyben a kár definiálásának elmaradása a bírói gyakorlat jogfejlesztő értelmezésére támaszkodva hamar elismerte az immateriális sérelmek hátrány jellegét. A XX. század végére hazánkban és a modern jogrendszerekben egyaránt megkérdőjelezhetlenné vált a személyhez fűződő jogok megsértését pénzfizetési kötelezettség előírásával szankcionáló jogintézmények (fájdalombdíj, nem vagyoni kártérítés, immateriális kártérítés, sérelemdíj, stb.) létjogosultsága. A kialakult modellek sokszínűsége és jelentős eltérése akár egy jogcsaládon belül is jól példázza azt a rendszertani, funkcionális, dogmatikai és gyakorlati problémahalmazt, amit a jogintézmény szükségszerű belső ellentmondása magában hordoz.

3.2.

Az eltérő modellek felépítésénél a különbségek a rendszertani elhelyezés és a funkcionális megközelítés okán észlelhetők. Teljes mértékben kikristályosodott, valamennyi esetre alkalmazható *funkcióját* az erkölcsi kártérítés intézményének egyetlen állam jogalkotási termékei sem vállalják fel, és a bírói gyakorlat is ritkán bocsátkozik a funkciókeresés tárgyalásába ítéleteiben. Az uralkodó három nagy jogirodalmi felfogás a kompenzációs, elégtétel eszme, valamint az elveszett életörömök pótlásának mentén igyekszik célt társítani a jogintézményhez. Megállapítható azonban, hogy egyik felfogás sem alkalmazható önmagában. A személyhez fűződő jogok sokszínűségéből és kategorizálhatatlanságából következően típusesetek is nehezen állíthatók fel. Németország, Olaszország, Dánia, Görögország és Magyarország alapvetően kompenzációs célt tulajdonít az erkölcsi kárpótlás intézményének. A jelenleg hatályos magyar Ptk-ban szabályozott nem vagyoni kártérítés egyértelműen kártérítési intézményként a vagyoni károk reparálásához hasonló formát igyekszik adni az erkölcsi kárpótlásnak. A kompenzációs eszme azonban az esetek egy részében csak fikció marad, hiszen a személyiségi jogsértés következtében előálló hátrányok (pl. a személyiség teljes megsemmisülését eredményező jogsértések) megközelítőleg sem kompenzálhatók. A kompenzáció feltételezi továbbá azt – Marton Géza álláspontjával egyetértve –, hogy az elszenvedett sérelemért nyújtott más formájú (pénzbeli) kompenzáció feledteti a „károsulttal” veszteségeit.

Az elégtétel eszmét valló angol jog, az Egyesült Államok joga, valamint részben a francia jogrendszer a kompenzáció eleve lehetetlenségéből kiindulva a sérelmet szenvedett fél morális és pénzbeli támogatását tűzi ki célul, kiterjesztve a morális-jogi szankciók (magyar terminológia szerint a személyiségvédelem objektív alapú eszközei) körét az immateriális kártérítésre is. Az elégtétel eszmét valló jogrendszerek felfogásában a sértett bosszúvágyának lecsillapítását, és közvetve a jogsértő megbüntetését, jövőbeni jogsértéstől való visszatartását is célozza a pénz fizetésére kötelező szankció. Az elégtétel jelleg legszembetűnőbb megnyilvánulása az angol és amerikai jogban ismert büntető kártérítés (*exemplary* vagy *punitive damages*) intézménye.

A funkciókeresésben harmadik nagy vonulatot jelentő elveszett életörömök pótlása elméleti alapjait tekintve a kompenzációhoz áll közel. Ez a teória is elveti a nem vagyoni sérelmek helyreállítását, a fájdalom megközelítő enyhítésének lehetőségét. Helyette arra koncentrál, hogy a jogsértés következtében melyek azok a jogsértés hiányában megélhető életörömök, tevékenységek, melyektől a személyiségi jogot sértő magatartás következtében a sérelmet szenvedett fél időlegesen vagy végleg elesett. Ahhoz, hogy az elveszett életörömök helyett más elfoglaltságot találhasson magának a sértett fél, a jogsértő által fizetett kártérítési összeg segíti hozzá, ennek felhasználásával tudja életkörülményeit, mindennapi életvitelét megváltoztatni. Az elveszett életörömök pótlását hangsúlyozó osztrák és california-i felfogás ennek megfelelően kiterjedt vizsgálatot folytat annak megállapítására, hogy a sértett élete milyen formában nehezült el akár részlegesen, akár teljesen, időlegesen vagy tartósan.

Az új Ptk. által bevezetni tervezett sérelemdíj modell eredeti formájában közelített a büntető elemeket is magán viselő elégtétel felfogáshoz. Ezt nem csupán rendszertani elhelyezésének (személyiségi jogi szankciók közé emelés) köszönhetne volna, hanem annak a ténynek, hogy a személyiségi jogsértés következtében előálló hátrány bizonyítása alól történő felmentéssel egyidejűleg a sérelemdíj – magánjogi büntetésként – kizárólag egyösszegben lett volna megítélhető. A jelenleg ismert szövegtervezet már finomít ezen az elképzelésen, és a hátránytól való megszabadítás megtartása mellett a sérelemdíjra kötelezés módjában a

kártérítés szabályait rendeli alkalmazni, lehetővé téve ezzel a járadék formájában történő megítélés lehetőségét is, amely már egyértelműen a kompenzációhoz áll közelebb.

Egyetértünk a sérelemdíj megalkotásával, annak rendszerbeli elhelyezésével, és különösen fontos lépésnek tartjuk, hogy az erkölcsi kárpótlás intézménye megszabadul a hátrány igazolásának kötöttségétől. Véleményünk szerint azonban az elégtétel eszme önálló érvényesítése nem illeszthető be a magyar jogrendszerbe. A magánjog pönális elemeket nélkülöző karakterének megtartása érdekében továbbra is fontosnak tartjuk a kompenzáció és elvesztett életörömök pótlásának kettőségre alapított jogalkalmazást azzal a kitétellel, hogy a személyiségi jogsértés következtében előállt hátrány helyett sokkal inkább a személyhez fűződő jogot sértő magatartás vizsgálatát kell a középpontba helyezni, és ebből következtetéseket levonni a (külvilágban nem manifesztálódó) hátrány meglétére és nagyságára nézve.

3.3.

Az értekezés a vizsgálat tárgyává teszi az erkölcsi kárpótlás jogintézményének *elhelyezését a magánjog rendszerében*. Kétségtelen, hogy a magyar jogban ma ismert nem vagyoni kártérítés kétarcú szankció. Egyfelől a polgári jog kiszámíthatóságot és komplexitást igénylő kártérítési részének rendszerébe illeszthető, azonban a védett jogtárgy (személyiségi jogok) sajátosságaiból következően fontos személyiségvédelmi eszköz. A két terület – személyiségvédelem és kártérítés – nehezen fér meg egymás mellett. Az Alkotmányban deklarált személyiségvédelmet azonban csak úgy lehet hatékonyan megvalósítani a magánjog eszközeivel, ha az nincs korlátok közé szorítva, a konkrét esetek kapcsán nem kell a jogalkalmazó bírónak a kézzelfogható és igazolható hátrányt megtalálni a jogsértés eredményeként. A 34/1992. AB határozatban kifejtettekkel egyetértve az erkölcsi kárpótlás elsődlegesen személyiségvédelmi eszköz, és Lábady Tamás szavaival élve csupán az „ítélkezés jogtechnikai módjában” alkalmazható a kártérítési jog néhány szabálya. Ennek megfelelően szükségesnek tartjuk a nem vagyoni kártérítés intézményének megszüntetését, és egy új, kifejezetten – elnevezésében és szabályaiban egyaránt – személyiségvédelmi eszköz, a sérelemdíj bevezetését, annak kiemelését a kártérítés rendszeréből.

3.4.

Önmagában az a körülmény, hogy a sérelemdíj személyiségvédelmi eszköz, nem jelenti, hogy a *kártérítési jog szabályainak alkalmazása* kizárt lenne megítélésekor. Megállapítható, hogy az értekezésben vizsgált jogrendszerek (magyar, görög, spanyol, osztrák, német, olasz, francia, holland, belga, dán, vietnámi, angol, amerikai) kivétel nélkül – részben vagy teljes egészében - rokonítják az erkölcsi kárpótlást a kártérítési jog intézményeivel. Az értekezés a felelősségtani premisszákat szemszögéből történő vizsgálat során bizonyítja, hogy a kártérítési jog területéről számos jogintézmény nem alkalmazható az erkölcsi kárpótlás körében. A kártérítési jog alapját jelentő teljes kártérítés elve, az ezt kiegészítő káron szerzés tilalma, a *residuum* szabályai, a járadék megállapításának feltételei, a kártérítés összegének kalkulálása során irányadó szempontok többsége ellentétes az erkölcsi kárpótlás természetével. A kártérítési előfeltételek vizsgálata során ugyanakkor az okozatossági teóriák, a jogellenesség megítélése, a jogellenességet kizáró okok rendszere, valamint a felróhatóság vizsgálatánál irányadó szempontok alkalmazhatók az erkölcsi kárpótlás intézményére is. Nem indokolt így külön felelősségi rendszert alkotni az új Ptk-ban sem a sérelemdíj kapcsán, a deliktualis és kontraktuális felelősség körében kidolgozott felelősségi rezsím alkalmazható a sérelemdíjra. Ebben a megközelítésben véleményünk szerint a sérelemdíj szabályainál a kártérítési jogra – mint mögöttesen alkalmazható joganyagra – utalás elkerülhetetlen és észszerű. Az új Ptk. szövegtervezetének azon szabálya azonban, mely a sérelemdíjra irányadó rendelkezéseknél a

kártérítési joganyagra kivételek nélküli utalást tartalmaz, pontatlan. Véleményünk szerint pontosan a fent kifejtett értelmezhetetlen és alkalmazhatatlan kártérítési intézményektől való megszabadítás érdekében legalább annak a szövegrésznek a beszúrása indokolt, mely a kártérítési jog szabályainak alkalmazását a „természetszerű kivételekkel” teszi csak lehetővé.

3.5.

Számos jogrendszer – hasonlóan a magyar nem vagyoni kártérítéshez – az erkölcsi kárpótlásnál a *hátrány meglétére*, igazolására helyezi a hangsúlyt. Hátrány hiányában – lévén szó kártérítési intézményről – nem ítélt meg kárpótlást. Az új Ptk. sérelemdíj modelljében bár magából a rendszertani elhelyezésből következik, hogy személyiségvédelmi eszközként a személyhez fűződő jogot sértő magatartás igazolása az alapvető feltétel, azonban így meg kell találni azt a kapcsolatot, amellyel a kártérítési jog intézményei mégis alkalmazhatóvá válnak a sérelemdíj esetében is. Ha elfogadjuk azt a fent említett tételt, hogy a sérelemdíj megítélésének technikája a kártérítési jog elvrendszerén nyugszik, akkor kérdésként merül fel, hogy hátrány hiányában – a kártérítés egyik lényeges előfeltételének hiányában – hogyan állítható fel kapcsolat a sérelemdíj és a kártérítés között.

Elsődlegesen az angolszász jogrendszerekben figyelhető meg az a tendencia, mely bár büntető köntösbe öltözteti a jogintézményt, de a személyhez fűződő jogot sértő jogellenes magatartás körülményeiből, valamint a jogsértő vétkességéből (felróhatóságából) következtet az elszenvedett hátrányra azokban az esetekben, amikor ilyen hátrány csak a sértett belső világában jelentkezik. Véleményünk szerint a jogellenes magatartás vizsgálata kell, hogy a sérelemdíj iránti igény elbírálásánál a jogvita központi kérdését képezze. Mivel nem valamennyi személyiségi jog megsértése eredményez külvilágban is érezhető negatív változásokat, így a tényállási elemek közül a jogellenes magatartás az egyetlen, melynek körülményei rekonstruálhatók, és ennek segítségével lehet következtetést levonni a sértettet ért sérelem, hátrány meglétére, nagyságára. Azokban az esetekben azonban, amikor a jogsértés látható hátrányt eredményez, a jogellenes magatartás körülményei nem önmagukban, hanem ezzel a hátránnyal szintézisben vizsgálандók, ellenkező esetben a jogintézmény egyértelmű büntető karaktert kapna.

3.6.

A sérelemdíj felszabadítása a hátrány bizonyításának kötelezettsége alól felveti a bagatell igények kiszűrésének problémáját. Pusztán a személyhez fűződő jogot sértő magatartás ténye nem szolgálhat alapul a sérelemdíj megítéléséhez, különösen azért, mert itt nem büntetőjogi, hanem magánjogi intézménnyel állunk szemben. A bagatell sérelmek kiszűrésére a magyar jog rossz eszközt választott 1977-ben, amikor a Ptk. 354. §-ban a súlyosság, tartósság kritériumait a jogsértés következtében elszenvedett hátrányhoz kapcsolta. Mivel nem minden személyiségi jog megsértése eredményez látható hátrányt, így ez a feltétel diszkriminált a személyhez fűződő jogok között, védelmüknek eltérő megközelítést adott. Miként a sérelemdíj kapcsán a vizsgálat középpontjában a jogellenes magatartás kell, hogy álljon, úgy a bagatell igényektől való megtisztítást jelentő szűrőt is erre a feltételre fókuszálva kell megalkotni. A jogellenes magatartás körülményeiből következtetések vonhatók le a sértettet ért hátrány létére, nagyságára. Ebből következően véleményünk szerint a holland jogban sikerrel alkalmazott komoly jogsértés klauzulája szolgálhatná leginkább a bagatell igényeknek korlátot állító szabály funkcióját. Ennek megfelelően csak az olyan személyhez fűződő jogot sértő magatartások alapoznák meg a sérelemdíj iránti igényt, melyek objektív vagy szubjektív szempontból potenciálisan alkalmasak a személyiség valamely alkotórészének megsértésére. Az objektív szűrő azt jelenti, hogy az általános tapasztalati tények alapján alkalmas lehetett-e a jogsértés valamely személyiségi jog megsértésére.

Amennyiben ezen a szűrőn nem akad fenn a jogsértés, a szubjektív szűrőt is meg kell vizsgálni, miszerint az adott sérelmet szenvedett fél sajátosságait (pszichés állapotát, személyiségét) vizsgálva alkalmas volt-e a jogellenes magatartás nem vagyoni sérelem okozására. Ha sem objektív, sem szubjektív vizsgálat során nem minősíthető a jogsértés „komolynak”, a sérelemdíj iránti igény alaptalan, a sérelem bagatellnek minősíthető.

Az amerikai jog felveti a bagatell igények esetében is megítélhető jelképes kártérítés (*nominal damages*) lehetőségét, melynek az a célja, hogy elszenvedett hátrány hiányában is, egy jelképes összeggel kifejezésre juttassa a társadalom rosszallását a jogsértő irányába. Véleményünk szerint ez a fajta nevelő funkció meghaladott, rejtve büntető elemeket hordoz magában, és nem illeszkedik modern polgári jogunkba.

3.7.

A sérelemdíj iránti igény vizsgálatánál szükséges annak meghatározása, hogy *mely személyhez fűződő jogot támadta a jogellenes magatartás*. A sérelemdíj általános személyiségvédelmi eszköz, mely a személyhez fűződő jogok megsértésére reagál. A személyhez fűződő jogok meghatározása és kimerítő felsorolása a személyiség sokszínűségéből következően nem lehetséges. Az értekezésben bemutatott vietnámi polgári törvénykönyv a teljesség igényével próbálja egybegyűjteni a személyiségi jogokat annak érdekében, hogy a jogbiztonság követelményét szem előtt tartva pontosan kalkulálható legyen, mely jogtárgyak támadása vált ki nem vagyoni kártérítés iránti igényt. Az új magyar Ptk. törvényjavaslat - véleményünk szerint helyesen - megtartja a személyhez fűződő jogok példálózó felsorolásának módszerét, és generális jogvédelmi klauzulát alkotva olyan személyiségi jogokat is a törvény védelme alá von, melyek nem kerülnek kifejezetten nevesítésre.

3.8.

Az értekezés a bírói gyakorlat elemzése során rámutat arra a tényre, hogy új személyhez fűződő jogot a bíróságok ritkán alkotnak, az alsóbb bíróságok pedig az egyik nevesített személyiségi jog alá sem tartozó esetekben olyan jogosultság alá igyekeznek a tényállást szubszumálni, mely *generális jogként* funkcionál. Az új Ptk. álláspontunk szerint helyesen a privátszféra védelméhez való jogosultság megalkotásával váltja fel az emberi méltósághoz való jogot. Az emberi méltósághoz való jog inkább jelenti az államhatalom korlátját az egyénnel szemben, mint autonóm személyek közötti viszonyokban hivatkozható jogosultságot. A privátszféra védelme – hasonlóan az angol jogokhoz és az európai jogegységesítési törekvések körében született tanulmányok megállapításaihoz – olyan anyajogaként értelmezhető a személyiségi jogoknak, mely az autonóm személyiség szinte valamennyi összetevőjét magában foglalja. Mivel jogrendszerünkben a bíróság nem alkot jogot, következésképpen ritkán bonyolódik bele a számára kijelölt keretek között is bármiféle „jogfelfedezésbe”. A kontinentális jogrendszerekben egy ilyen kapaszkodóra a jogalkalmazásnak szüksége van. A privátszféra védelme azonban azt a veszélyt is magában hordozza, hogy túlzottan tág megfogalmazása miatt a bagatell igények hivatkozási alapjává válhat. A fent bemutatott komoly jogsértés klauzula véleményünk szerint ezt a helyzetet is megfelelően tudja kezelni.

3.9.

A *szerződésszegésért fennálló felelősséggel* kapcsolatban is felmerül az erkölcsi károk megtérítésének lehetősége. Az új magyar Ptk. törvényjavaslata a sérelemdíj szabályainál elhagyta a koncepcióban még szereplő szabályt, mi szerint sérelemdíj követelésére szerződésszegés esetén is lehetőség van. Bár erre elméletileg a jelenlegi nem vagyoni

kártérítés keretei között is lehetőség van a deliktuális és kontraktuális felelősségi rendszer azonossága okán, azonban a bírói gyakorlat eddig nem értékelt ilyen sérelmeket a kártérítés összegének megállapítása során. Ennek az a magyarázata, hogy a szerződésszegés körében ritkán találjuk magunkat szembe valamely nevesített személyhez fűződő jog megsértésével. A magyar bíróságok érdeksérelemnek titulálják a szerződésszegés miatt keletkezett erkölcsi sérelmeket, és azokat nem értékelik a kártérítési összeg megállapítása során. Az utazási szerződés klasszikusan olyan szerződéstípus, melynek hibás teljesítése megalapozhatja a sérelemdíj iránti igényt. Követve az osztrák és angol jog mintáját érdemes lenne megfontolni, hogy - a joggyakorlat számára konkrét kiindulópontot biztosítva - az utazási szerződést külön is nevesítse a Ptk. a sérelemdíjra jogosító szerződésszegések körében. Természetesen maga a szerződésszegés ténye még utazási szerződés esetében sem elegendő a sérelemdíj megállapítására. Nem konkrét sérelmet, inkább olyan speciális körülményt kell az igényérvényesítő félnek bizonyítania, melyből az erkölcsi sérelemre következtetni lehet.

3.10.

Az erkölcsi kártérítés gondolata és a személyhez fűződő jogok kategorizálhatatlansága magában hordozza annak a lehetőségét, hogy *érdeksérelmek* is a hivatkozások középpontjába kerüljenek. Az érdekek körében megkülönböztetünk törvényes és egyéb érdekeket. A törvényes érdekeket jogszabály nevesíti, azonban erkölcsi kártérítés véleményünk szerint csak akkor járhat megsértésükért, amennyiben az érdeket nevesítő jogszabály külön ezt a jogkövetkezményt tartalmazza. Nehezebb kérdés azonban annak eldöntése, hogy „jogon kívüli érdek” sérelmére alapítva helyt lehet-e adni nem vagyoni kártérítés iránti igénynek. Megállapítható, hogy azok a jogrendszerek, melyek az érdeksérelemre alapított erkölcsi kárpótlás lehetőségét elismerik, büntető jelleget tulajdonítva a jogintézménynek, az érdeksérelemet megvalósító - az angol jogban jó erkölcsbe ütköző - magatartás szankcionálását látják a kárpótlás megítélésében. Ebből következően véleményünk szerint indokolatlanul tágra nyílna a jogvédelem köre, ha a pusztán érdeksérelmek (kellemetlenségérzet, harag, idővesztés, stb.) alapot adna sérelemdíj megítélésére. Az érdekek rendkívül szubjektív megközelítése ismét problémaként vetné fel a bagatell igények kérdését.

3.11.

A személyhez fűződő jogok a jogosult személyéhez kötött jogosultságok. Azok forgalom tárgyát nem képezhetik. Az európai jogrendszerek jelentős részében azonban mégis találunk egy, a magyar terminológia szerinti hozzátartozói igény kategóriát, mely azon személyek részére engedi meg az erkölcsi kárpótlás iránti igény érvényesítését, akik nem elsődleges „áldozatai” a jogsértésnek. A *hozzátartozói igények* nem jelentenek jogutódlást, nem származtatott igényekről van szó esetükben. *Sui generis* kárigényként megkövetelik, hogy az igényérvényesítő fél a közvetlen sértetthez hasonló módon igazolja a nem vagyoni kártérítés, sérelemdíj feltételeinek fennállását. A hozzátartozói igények kérdése szoros kapcsolatban van az okozatossági elméletekkel, hiszen az igényérvényesítőnek a jogsértő más ellen irányuló cselekménye és az őt ért közvetett jogsérelem közötti – első vizsgálatra – távoli kapcsolatot kell kellően szorosra fűznie. A magyar bírói gyakorlatban az okozatosság megállapítását a hozzátartozói minőség segíti. Abból az alaptételből indul ki a bíróság, hogy a hozzátartozó – vérségi és jogi kapcsolatként egyaránt – olyan közeli viszonyban van a jogsértés elsődleges sértettjével, hogy a közvetlen áldozatot ért jogsértés rá is negatív kihatással lehet.

A hozzátartozói igények megítélése a legváltozatosabb képet mutatja Európában. A teljes tagadástól a tág megengedésig sokféle változatot mutat be az értekezés. A holland jog kifejezett tiltását a bíróságok jogfejlesztő tevékenysége oldotta azzal, hogy a híres Taxibus esetben a jogsértés különleges (különösen súlyos) körülményeire tekintettel a hozzátartozót

egyenesen a jogsértés elsődleges sértettjének minősítette. Az okozati összefüggés megtalálásához vezető másik utat az angolszász jogrendszerek képviselik, melyek a másodlagos áldozat (*secondary victim*) modelljének felállításával az elsődleges sértett és az igényérvényesítő fél között fennálló szoros emocionális viszonyt (érzelmi kötődést) teszik a vizsgálat tárgyává. Nem jogi vagy vérségi kapcsolat a döntő a sérelemdíjra való jogosultság során, sokkal inkább a konkrét személyek viszonylatában bizonyítható szoros összetartozás, amelyet az angol bíróságok esetről esetre vizsgálnak, kirekesztve ezzel időnként az alanyi körből hozzátartozókat, de beleértve szomszédokat, eltartókat. Véleményünk szerint az angolszász modell hatékonyabban és a tartalmi jogszerűség (idealizált igazságosság) követelményének megfelelőbben kezeli a közvetett igényérvényesítés kérdését, mint a magyar hozzátartozói igény felfogás. Ennek átvétele a magyar sérelemdíj koncepcióba feltétlenül indokolt, álláspontunk szerint a jogalkotás és jogalkalmazás szintjén egyaránt.

3.12.

Az *erkölcsi kárpótlás összegének meghatározása* komoly problémát jelent a jogintézmény alkalmazása során. A nem mérhető hátrány, a gyakran csak indirekt következtetéssel (komoly jogsértés klauzula) megtalált sérelem nem ad egzakt támpontot a sérelemdíj összegének meghatározásához. A különböző jogrendszerek eltérő felfogásának összehasonlításával végzett vizsgálat bebizonyította, hogy a jogalkotás szintjén az összecszerűséget befolyásoló tényezők rögzítése az esetek tipizálhatatlansága miatt nem képzelhető el. Minimális orientációt adhat – semmiképpen sem kimerítő jelleggel – a jogalkotó, de a konkrét esetben mérlegelhető körülményeket az ítélkezési gyakorlat, valamint a felsőbbbíróságok jogegységesítő tevékenysége határozhatja meg. Megállapítható azonban, hogy amennyiben a felelősség feltétele a vétkesség, felróhatóság, gondos eljárás követelményének megsértése, úgy ennek fokozatai szerepet játszhatnak az összeg kalkulálása során, hiszen közvetlenül a sérelemre utalnak vissza. Amennyiben a jogsértés látható, a külvilágban is érzékelhető hátránnyal párosul, úgy a kompenzáció és az elvesztett életörömök pótlása mentén az okozott hátrány nagysága, tartóssága befolyásolhatja a sérelemdíj összegét. E tényezőket az új magyar Ptk. törvényjavaslata is említi.

A felsőbbbíróságok jogegységesítő szerepe megkerülhetetlen az erkölcsi kárpótlás összegének megállapítása során. Hazánkban a Legfelsőbb Bíróság orientáló iránymutatásaira, jogegységi döntéseire van és lesz szükség a nem vagyoni kártérítés, sérelemdíj mértékének meghatározásához. Az óhatatlanul a bírói szubjektivitásnak teret engedő jogintézmény egységes gyakorlata ugyanis csak így biztosítható. Figyelemre méltó a német BGH követelményrendszere, mely a bírák diszkrecionális jogkörébe tartozó összeg megállapításához nem mennyiségi és a jogsértéssel szoros összefüggésben álló szempontok szerint, sokkal inkább az ítélkezés technikájára, a határozat belső koherenciájára és ellentmondás-mentességére vonatkozóan fogalmaz meg kritériumokat. A személyiségi jogokat a társadalom igényeihez igazodó mértékben értékelő bírói gyakorlat megköveteli azt, hogy a bírósági hierarchia alsóbb szintjén elhelyezkedő bíróságok döntései az összecszerűség tekintetében azok helytálló indokolása és koherenciája esetén ne legyenek felülríthatók a felsőbb bíróságok által. Ez ugyan alapvetően perjogi problémákat vet fel, azonban az amerikai perjog ilyen tartalmú megkötése igazolhatóan hatékonyabb ítélkezést tesz lehetővé. Ha a bíró a sérelemdíj jogalapját a jogszabályoknak megfelelő módon találta meg, az általa megítélt összeg kalkulálása során irányadó, az összeget pozitív vagy negatív irányba befolyásoló tényezőket logikusan felvonultatta ítéletében, úgy védve kell, hogy legyen a másodfok eltérő szubjektív értékelése ellen.

3.13.

A sérelemdíj összegének megállapítása az eset összes körülményének függvényében az ítélkező bíró diszkrecionális jogkörébe tartozik. A merev, előre kalkulálható, képlet alapján dolgozó dán tarifális rendszer kivételével azonban a megvizsgált jogrendszerek *egyike sem határolja be a megítélhető összegeket*. Az amerikai jog is határvonalat csak a büntető kártérítés intézménye esetében húz, azt is az egyébként határok nélkül megítélt kompenzációs célú kártérítéshez viszonyítva. Felső határ megállapítása sem a jogszabályban explicit módon, sem a jogalkalmazás „hallgatólagos egyezségével” nem helytálló az esetek különbözősége, az elszenvedett sérelmek nagysága okán.

Tekintettel arra, hogy az új Ptk. törvényjavaslat a sérelemdíj szabályainál kivételek rögzítése nélkül utal a kártérítési jog intézményeinek alkalmazására, így a sérelemdíj esetében is hivatkozhatóvá válhat a deliktuális felelősség körében a kártérítés összegét csökkentő mentesülési ok, az előreláthatóság hiánya. Az előreláthatóság a szerződésszegéssel okozott károk körében sikerrel alkalmazott feltétel. Az erre való hivatkozás azonban a sérelemdíj kapcsán álláspontunk szerint problémás. Bár a személyhez fűződő jogsértések következményi kára – a hozzátartozói igények kivételével – jellemzően vagyoni jellegű (elmaradt tartás, keresetvesztés, stb.), azonban a károkozó és károsult (jogsértő és sértett) véletlenszerű, szerződésen kívüli összekapcsolódása miatt az előreláthatóság kiszolgáltatott helyzetbe hozhatja a sérelmet szenvedett jogalanyt. A személyhez fűződő jogsértések kapcsán különös jelentősége van e kérdésnek, hiszen az élet, testi épséghez fűződő jogában sértett „károsult” személyi körülményei (pl. eltartott gyermekeinek nagy száma, kimagaslóan jól jövedelmező foglalkozása, stb.) a vagyoni és az erkölcsi kár mértékét következményi, közvetett kárként jelentősen emelhetik. Ha figyelembe vesszük azt a körülményt is, hogy a kötelező és önkéntes felelősségbiztosítások igen elterjedtek napjainkban, úgy különösen problémás, hogy a biztosítót sem fogja terhelni az ilyen következményi károk megtérítésének kötelezettsége pusztán azon az alapon, hogy a károkozó ezeket a sajátos személyi körülményeket a károkozás előtt nem láthatta előre. Véleményünk szerint a jelenlegi magyar bírói gyakorlat az okozatosság problémáját gördülékenyen és megfelelően kezeli, és nem éri kritika a joggyakorlatot a túlzottan kiterjesztő vagy éppen túlzottan megszorító jellegű okozatossági felfogások miatt. Ebben a helyzetben pedig az előreláthatóság általános követelménnyé tétele a deliktuális felelősség körében véleményünk szerint nem indokolt.

3.14.

Az *erkölcsi kárpótlás módját* tekintve a kártérítési jog természetbeni helyreállítást (*in integrum restitutio*) célzó főszabálya természetesen nem alkalmazható. A pénzben történő szankcionálás így az egyetlen lehetőség a sérelemdíj alkalmazása során. Ezen belül azonban foglalkozik az értekezés az egyösszegben és a járadék formájában történő kárpótlással. A nem vagyoni kártérítés jelenleg is élő gyakorlata ritkán alkalmazza a járadék formájában való kártérítés lehetőségét. A járadék azonban véleményünk szerint az erkölcsi kárpótlás koncepciójába kiválóan illeszkedő megtérítési forma, hiszen rugalmassága folytán könnyen igazodik a jövőben bekövetkező változásokhoz, mértéke és folyósításának időtartama egyénre, a sértett személyére szabható. Különösen azon sérelmeknél nyer különös jelentőséget, amelyek a sértett életkörülményeinek hosszantartó vagy végleges megváltozását eredményezik. Az értekezésben vizsgált jogesetekből megállapítható, hogy a járadék alkalmazásának az is gátját jelenti, hogy a felperesek ritkán igénylik ezt a megtérítési formát. A sérelemdíj alkalmazásának lehető legnagyobb egyediesítése érdekében érdemes megfontolni a német modellt azon szabályát, mely lehetővé teszi az egyösszegű és a járadék formájában történő megtérítés mindenféle kombinációját (járadék vagy egyösszeg, járadék és egyösszeg, a tőkeösszeg százalékában kifejezett járadék). A járadék megítélésének

szempontjainál a sérelemdíj összegének meghatározásánál kifejtettek szerint a bírói gyakorlatra és az eset körülményeire hagyatkozva dönthető el, mely tényezők kerülhetnek értékelésre (kiforratlan személyiség, súlyos mozgáskorlátozottság, beszűkült életlehetőségek, stb.).

3.15.

A *sérelemdíj* hazai bevezetésével kapcsolatosan végül vitába szállunk annak *elnevezésével*. Petrik Ferencsel egyetértve a sérelem szót továbbra is hátrányközpontúnak véljük. Bár gyakorlati jelentőséggel nem bíró probléma, de a jogintézmény következetesen megalkotott teóriájához hozzátartozik, hogy a nem vagyoni kártérítés rendszertani és funkcionális ártértelezéséhez igazodóan elnevezéséből is száműzzük a hátrányra utalást. Helyette a jelenleg a köznyelvben és néhány külföldi modell magyar elnevezésénél élő fájdalomdíj használatát javasoljuk, mely tükrözi azt a kívánalmat, hogy a jogintézmény materiális sérelem nélkül - akár pusztán pszichés, belső fájdalomra hivatkozással – is alkalmazható.

3.16.

A fenti követelmények figyelembe vételével véleményünk szerint egy olyan személyiségvédelem alakítható ki, amely hasznosítja az európai jogrendszerek legfontosabb vívmányait a személyhez fűződő jogok megsértésének szankcionálása kapcsán. A bíróságokat így bátorítjuk arra is, hogy döntéseik meghozatala során – a jogfejlesztő értelmezés követelményének érvényre juttatása érdekében – a sérelemdíj jogintézményének helyes irányba terelése és társadalmi igényekhez igazítása érdekében a *külföldi bírósági határozatokat is figyelembe vegyék*, ahogyan ez már számos európai államban bevett gyakorlat. Következésképpen tarthatónak véljük azonban azt a tételt, hogy a polgári jog és a büntetőjog különböző célokat megvalósító jogágak. A külföldi vívmányok hazai implementálása vagy átalakítása során mindig tekintettel kell lenni arra, hogy a két jogág közötti határok ne mosódjanak el, a polgári jog megtartsa a megsértett vagyoni és személyi viszonyokat helyreállítani, kompenzálni szándékozó jellegét.

Bár hazánkban nehezen történtek meg az eszmei kártérítés elismerését kimondó lépések, a joggyakorlat - ha lassan is, de - folyamatosan pozitív irányba formálta azt az elmúlt közel két évtizedben. Az azonban látható, hogy a jelenleg hatályos szabályozás mellett a bíróságok lehetőségei korlátozottak. Az új Ptk. minden bizonnyal sokat segít majd a helyzeten, és bátrabbá teszi az eddig mindenféle törvényi előírás nélkül ítélő bírakat. Az új törvény megszületése sem jelenthet azonban teljes megoldást. Utána is a jogalkalmazás feladata lesz a nem vagyoni kártérítés és a sérelemdíj íratlan szabályainak konkrét esetekben való alkalmazhatóságának kialakítása. Olyan jogintézményről van ugyanis szó, ahol a kontinentális bírónak időlegesen fel kell adnia az írott joghoz kötött ítélkezés koncepcióját, és angolszász kollégájának talárját felöltve kell formálnia esetről esetre a sérelemdíj szabályait.

Az értekezés az erkölcsi károk megtérítésének problémakörével foglalkozik nemzetközi jogösszehasonlításban, különös figyelmet fordítva a magyar polgári jogi rekodifikáció által bevezetni tervezett sérelemdíj modell továbbfejlesztésére.

A dolgozat hasznosítása elsősorban annak *kritikai és összehasonlító jellegében* rejlik. A bemutatott és kifejtett de lege ferenda javaslatok a témával összefüggő jogalkotási munka során felhasználhatóak, a felvetett elméleti és gyakorlati anomáliák megszüntetését segíthetik elő.

Tekintettel arra, hogy az értekezés a vizsgált jogintézmény jellegéből következően nem csupán elméleti síkon mozog, hanem a *bírói gyakorlatban* felmerülő főbb kérdésekkel és megoldásra váró problémákkal is mélyrehatóan foglalkozik, a benne megfogalmazott javaslatok, követendőnek tartott külföldi példák segítséget jelenthetnek a jogalkalmazóknak a nem vagyoni kártérítés/sérelemdíj által szándékolt hatékony személyiségvédelem gyakorlati megvalósítása során.

A dolgozat a tudományos igényt kielégítő követelményeken túlmutatva hasznos *oktatási segédanyag*, kiindulópont lehet a jogi felsőoktatásban. Tananyagfejlesztést, a jogterülettel kapcsolatos egyetemi jegyzetek, tankönyvek kidolgozását segítheti.

Az Európai Közösségek berkeiben zajló, egyre intenzívebb formában megnyilvánuló és kézzelfogható eredményeket produkáló jogközelítési munka a magánjog területén is érezteti hatását. A jogharmonizáció kiindulópontját valamennyi érintett jogterület esetében annak európai szintű feltérképezése, valamint az Európán kívüli hasznosítható megoldások számbavétele jelenti. Az értekezés az erkölcsi kárpótlás körében komplex, nem csupán a magyar jogrendszerre vonatkoztatott szemszögből tárgyalja a felvetett kérdéseket. Ebből következően az *európai jogközelítés* során hasznosítható megállapításokat, értékeléseket, jogösszehasonlítást tartalmaz.

IV. Dr. Fézer Tamás publikációinak jegyzéke (2008. szeptember 30-ig)

Tudományos közlemények, szakcikkek

1. Az Európai Unió szerzői jogának sajátos vonásai, *Collega*, 2003. március; 84-89.
2. A nem vagyoni kártérítés kérdései a hazai jogalkalmazásban, *Doktorandusz Fórum utókiadványa Miskolc*, 2003. 113-118.
3. Non-pecuniary loss in civil law of the Netherlands, *Agora – Studii Nr. 3/2003 Revista Universitatii Agora – Oradea*, 116-126.
4. A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre, *Jogelméleti Szemle* 2004/3. szám (<http://jesz.ajk.elte.hu/fezer19.html>)
5. A nem vagyoni kártérítés megítélése a külföldi jogalkotásban és jogalkalmazásban, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium*, Tomus 5/1, 2004. 163-186.
6. Ítélezési állandók és vitás kérdések az erkölcsi kártérítés újabb magyar joggyakorlatában, *Debreceni Jogi Műhely* 2004/1. szám (http://www.law.klte.hu/jogimuhely/01_hun_index.htm)
7. A felelősségtani premisszák értelmezése az erkölcsi károk megtérítésének szemszögéből, *Doktorandusz Fórum utókiadványa Miskolc*, 2004. 92-100.
8. Az Alkotmánybíróság szerepe a nem vagyoni érdekek védelmének kialakításában, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium*, Tomus 6/1, 2005. 203-226.

9. Gondolatok az erkölcsi károkhoz kapcsolódó hozzátartozói igények megengedhetőségéről, *Debreceni Jogi Műhely* 2005/3. szám (http://www.law.klte.hu/jogimuhely/01_hun_index.htm)
10. A személyt és személyiséget ért jogsérelmek civiljogi szankcionálásnak sajátos jegyei az angolszász jogrendszerekben, *Doktorandusz Fórum utókiadványa Miskolc*, 2005. 65-69.
11. Eredmények és lehetőségek az egységes európai magánjog kialakításának folyamatában, *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis V. Debrecen*, 2005. 31-52.
12. Damages for non-pecuniary loss in Dutch legislation and jurisdiction, *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis IV. Debrecen*, 2005. 49-67.
13. Ítélezési állandók és vitás kérdések az erkölcsi kártérítés újabb magyar joggyakorlatában – Átdolgozott változat, *Debreceni Jogi Műhely Évkönyv – Válogatás a Debreceni Jogi Műhely Internet-alapú periodika 2005. évben megjelent tanulmányaiból*, Debrecen 2006. 7-29.
14. Az erkölcsi károk megtérítésének európai és magyar fejlődéstörténete, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium*, Tomus 7/1, 2006. 119-141.
15. Az okozati összefüggés értelmezésének változatai az európai államok kártérítési jogában, *Collega*, 2006. 2-3. 127-131.
16. Angolszász jogintézmények megjelenése társasági jogunkban: a board rendszer, In: *A jövőből tanulni – Néhány aktuális kérdés a jog világából c. tanulmánykötet* (Szerkesztők: Szabó Krisztián - Szűcs Lászlóné Siska Katalin) Debrecen 2007. 9-30.
17. Monista vállalatirányítás a társasági jogban, In: *Acta Conventus de Iure Civili*, Szeged, 2007. 55-64.
18. Adjudging Moral Damages for Personal Injuries in the Dutch Civil Code, *Evroperska Iuridicna Osvita I Nauka: Studentskij Vimir, Legal Mirror Kijev, Kijevi Egyetem, Ukrajna*, 2007. 180-189.
19. Elektronikus kereskedelem és fogyasztóvédelem, In: *A fogyasztóvédelmi jog új irányai az elméletben és a gyakorlatban c. konferenciakötet* (Szerkesztő: Hajnal Zsolt – Szikora Veronika) Debrecen, 2007. (megjelenés alatt)
20. Right to Live from the Aspect of Recent Civil Law, *iSLaCo Conference Book*, Szentpétervári Állami Egyetem, Oroszország, 2007 (megjelenés alatt)

Oktatási anyagok, egyéb publikációk

1. Street Law Tansegédlet I. című tansegédlet 1., 2., 4., 6. fejezetek (Az államszervezet felépítés; Az önkormányzatok; A jogforrási hierarchia; A szerződésekről általában és az öröklés) {szerk. Szűcs Lászlóné Siska Katalin} Debrecen, 2004.
2. Street Law Tansegédlet II. – Alapvető jogi ismeretek” című tansegédlet 5., 7.1, 9-11. fejezetek (Személyek joga; A polgári per; A szerződések joga; Fogyasztóvédelem; Öröklési jog), {szerk. Szűcs Lászlóné Siska Katalin} Debrecen, 2005.
3. A gazdasági társaságok megszűnése” című egyetemi tankönyv I., II., III. fejezetek (A gazdasági társaságok megszűnése általában; A gazdasági társaságok jogutódlással történő megszűnése (átalakulás); A csődjog történeti fejlődése) {Szerzőtársak: Károlyi Géza - Petkó Mihály – Törő Emese; Szerkesztő: Fézer Tamás} Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 2005. 9-60. (Második kiadás: 2007.)
4. A gazdasági szféra ügyletei” című egyetemi tankönyv I/1-2., 3.2., III., IX-XIII., XV/4-8. fejezetei (Az adásvételi szerződés különös nemei; Csereügyletek; Fuvarozási szerződés, Atipikus szerződések; Elektronikus kereskedelem; Biztosítási szerződések; Értékpapírjog), {Szerzőtársak: Csécsy György - Károlyi Géza – Petkó Mihály – Törő Emese; Szerkesztő: Fézer Tamás – Károlyi Géza} Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006. (Második kiadás: 2007.)
5. A gazdasági szféra alanyai – gazdasági társaságok” című egyetemi tankönyv IV/3-4., V., VII., VIII/1-4., 6., IX. fejezetek (Korlátolt felelősségű társaság; Közös vállalat; Befolyásszerzés más társaságban. Vállalatcsoportok; Egyéb, jellemzően profitorientált jogalanyok. Speciális társaságok; Non-profit szervezetek; Az Európai Unió társasági joga), {Szerzőtársak: Károlyi Géza – Petkó Mihály – Törő Emese; Szerkesztő: Fézer Tamás} Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006. (Második kiadás: 2007.)
6. Közüzemi szolgáltatások és Elektronikus kereskedelem című fogyasztóvédelmi tájékoztatók a Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesületének honlapján, Debrecen, 2007. (www.fogyasztovedok.hu)

TAMÁS FÉZER

**Compensation for moral damages de lege lata and de lege
ferenda**

PhD Thesis Executive Summary

Miskolc, 2008.

I. Specification of Research

Time stepped over the rules of damages for non-pecuniary loss in the Hungarian legislation and judicature. Although this is a tendency all over the world that modern private law has its goal to protect personality and personality rights in a really effective way. Human personality has been revalorized in the past two decades after the change of the regime. The Hungarian instrument to protect personality rights is not capable to match up to these new expectations from the society. As we take a closer look at the judicature achievements over the years we can experience the chopped and not unified practice in legal cases concerning to damages for moral loss. The principles laid down by the Hungarian Constitutional Court did not have a wide acceptance neither for courts and legislator.

Admitting the necessity and need for moral compensation is no doubt in our modern society and legal system. Although measuring moral damages with the instrument of pecuniary compensation is widely accepted in Europe but different methods exist and we can hardly find any similarity or common root in these models. It seems to be an unsolved paradox to give monetary compensation for loss that cannot be expressed in money. This starting point leads us to several theoretical and practical questions and problems.

During the Hungarian re-codifying process of the new Civil Code a change of paradigms can be experienced in a very short period of time. Originally the conception planned to establish two legal institutions to deal with moral damages: one could have been applied in case of verified damages, the other one was for cases in which no verified damages exist. The valid draft contains only one institution to alternate damages for non-pecuniary loss: this is pain award. The brand new institution will be moved from tort law to the law of persons and without verifying any damage the entitled party can claim it in case of infringement against personality rights.

The inner contradict of the old and new protective instrument can be seen in two fields. On one hand this is a problem for the judge how to deal with the legal ground of the claim. Is there any personally right that was harmed? Can we find a personality right to subsume the actual case under? List of personality rights cannot be exhaustive in any civil code. As human personality and its content vary from person to person, private law can give only an exemplificative list of the well-known rights. A general clause can help to gather the remaining ones. Analyzing the recent approach in Hungarian legal practice we can see that proving certain damage is a need to have a successful claim on the side of the injured party. Harm against most of the personality rights do not cause a manifested damage and result only inner damages in the soul of the injured party. If we free the legal institution of proving certain damages we have to face with the petty cases in which no real legal ground exist to claim compensation.

On the other hand the problem of this legal institution can be seen in the stage of calculating damages. As personality rights have different value but without any commercial or trade value this seems to be an impossible mission to find how much money can compensate the actual harm. Most of the principles in the Hungarian tort law are established for monetary damages (full compensation, reparation, no profit in case of damages, residue, etc.). These are totally not applicable for moral damages. If no objective criteria exist how to calculate damages the whole legal institution can easily turn into a penal sanction that is strange body in the system of private law.

At the beginning of the historical development of moral damages there was no compensation for non-pecuniary loss, only a punishment existed. In the 19th Century the first civil codes discovered the compensational character of this legal institution in Europe. The unique Hungarian development in the second half of the 20th Century established several confusing rules and theories about how to treat these damages in practice. This remarkable sign on our conception about damages for non-pecuniary loss can be examined.

The dissertation focuses on five important problems. First of all it analyzes the historical development of moral loss to find the common cores in the European legal history. This chapter of the thesis proves how the ancient penal point of view changed over the centuries and found its place in private law. Using the German, French, Swiss and Hungarian history of law this linear development can be traced.

In the second chapter the most important theoretical questions can be read about moral damages. Finding the function of the legal institution and try to place it in the civil codes and the whole private law bring several difficulties to the surface. In this part of the dissertation all major thoughts about moral compensation can be found and we try to build our definite conception to function as a starting point for our future pain award model.

The third part of the essay analyzes damages for non-pecuniary loss from the perspective of tort law lemmas: damage, wrongfulness, causation, fault (imputation). As we can state generally that moral compensation cannot exist without the rules of tort law the essay focuses on all the significances about moral damages.

The next topic examines specific questions from the practice of moral damages: secondary victims, comatose plaintiffs, infringements against reputation. This chapter tries to show how diverse the cases are and how difficult to create applicable and non-discriminative rules in civil codes.

The closing part of the dissertation deals with the new legal institution in the Hungarian re-codification process: pain award. Systematic propositions and suggested principles, rules are listed in this chapter.

Main points of my dissertation are the following:

- What is the purpose of compensating moral rights in the system of private law (function analysis)?
- Where can we place this legal institution in the civil codes?
- Is it acceptable to give a penal character for moral damages?
- How can we find the exact personality right in an actual case?
- Is there a connection between monetary damages and non-pecuniary damages? Shall we apply the rules of monetary damages?
- How can we state the legal ground of moral damages, how can we find the actual loss or harm to be compensated?
- Is there a constitutional solution in creating a filter for petty claims?
- How can we deal with the claim of relatives or secondary victims?
- What are the main criteria to calculate the amount of moral damages?

II. Methods and Resources of Research

The dissertation examines the problems of damages for non-pecuniary loss in a complex point of view. This is why the applied methods of research vary from chapter to chapter.

This complex approach is using the *historical method* to analyze and systemize both the Hungarian and European history of law in connection with moral damages and draw some basic statements for the new institution of pain award. This method ensures a starting point to create a new model that fits to the Hungarian legal system and the historical development.

The most important method during the research is the *comparative method*. Several models for moral damages are examined in Europe and outside Europe. The demonstration of these foreign models is not only for describing the different legal regimes and their approach in case of moral damages. The dissertation chose to systematize these models under specific questions and problems of moral damages to give an opportunity for immediate conclusions and conflict of models. The international rules and the Hungarian ones are mixed among the problems to give a dynamic character for the essay.

A general statement for the dissertation is to create a complex demonstration of the legal institution and all the problems in connection with moral damages. This means that every chapter builds upon the next one. This linear, *problem-oriented chronological method* is an important point of the work.

As my goal was to create a new solution, a new model of treating moral damages in Hungary the dissertation also follows the *pragmatic method*. The critics, suggestions and proposals can be found not only among the summary lines but after each problem and question during the chapters.

Because of the nature of moral damages theoretical and legislative experiences cannot be complete without examining the judicature in all listed countries. This *case-law method* try to prove that without a certain freedom on the side of courts there is no effective regulation exists.

Opposite to the classical works in the field of private law in Hungary the dissertation puts a high premium on the examination of the *Anglo-American legal systems*. As smaller part of the rules about moral damages can be codified and the majority is in the hand of courts, the Anglo-Saxon judge made law approach is one of the best practice field of how to treat the problem of damages for non-pecuniary loss.

Finally the dissertation has to face with the unique situation of the Hungarian private law. As the re-codifying process is still in progress no final proposal is available for the upcoming Hungarian Civil Code. The essay has to use the most valid draft and its pain award model as a hypothetical model to create suggestions and proposals. On the other hand this uncertain character gives a major chance in utilizing the dissertation.

III. Summary of Research Results and Application

3.1.

Examining the historical development of moral damages we can say that the ancient penal character was changed only in the 19th Century in Europe. Different paths of the legal solutions show the diversity and problematic nature of how to adjudge infringements against personality rights. By the second half of the 20th Century it is not a question that to ensure an effective personality protection in the field of civil law every legal system has to admit the monetary compensation of moral damages in any form. Penal character can be discovered recently in several legal systems.

3.2.

One of the basic reasons of why the recent models are different is the diversity in finding a function for the legal institution. None of the examined legislations give an exact function for moral damages and the judicature does not deal with the question. We can find three different explanations for the function of damages for non-pecuniary loss: compensation, satisfaction (penal character) and substitution for the loss of joy and amenities. Germany, Italy, Denmark, Greece and Hungary give a compensation character for moral damages. The valid Hungarian Civil Code regulates moral damages as part of the law of compensation and places it among the rules of monetary damages. Compensation theory remains only an idea in some cases, especially when the human personality dissolves because of the injury.

The theory of satisfaction can be seen in the English law, the law of the United States of America and the French law. Admitting the impossibility to compensate moral damages the goal is to give satisfaction for the injured party with giving him or her some money and try to appease the carving for revenge. Satisfaction theory admits penal elements in the field of moral damages.

The third theory is about substitution for the loss of joy and amenities. As it is the situation in Austria and California law focuses on giving a substitution for the injured person to find another occupation or hobby after the injury. Admitting that compensation is not applicable in case of personality injuries the main character of pain award is to help the plaintiff in replacing his or her loss with other activities.

The new Hungarian Civil Code plans to establish pain award. To get pain award proving certain damage will not be a precondition anymore. Although we agree with this new idea but we do not want to give a penal character to this new legal institution. The main goal of compensation and substitution for loss of joy and amenities has to be the first purpose and without examining any damage in the actual situation we think that focusing on the wrongful act of the tortfeasor can give us better results to avoid penal function.

3.3

Moral damages are in the border of two private law fields: personality protection and law of compensation. In our opinion the most important character of moral damages, damages for non-pecuniary loss or pain award is to ensure an effect protection of personality. Rules about law of compensation (monetary damages) can be used only as a method in adjudging these unique damages. That is why we think that rename the recent Hungarian damages for non-pecuniary loss and place it to the Book about the Law of Persons serves the function of pain award better.

3.4.

Although we place pain award to the Book about the Law of Persons several rules of law of compensation have to be applied when adjudging pain award to the injured person. As damages are a basic sanction of private law, the whole private law liability system bases upon this institution and its rules. That is why the new Code has to order the application of rules from the tort law chapter of the Act but we think that a general reference is not enough to perform its duty. As we proved that several rules of monetary damages cannot be applied for moral damages, the Code has to explain that the rules of tort law can be used with the natural exceptions, such as full compensation, proving damages, prohibition of benefiting from a loss, etc.

3.5.

Without the obligation to prove exact damages when claiming pain award an important lemma is missing from the law of torts: damages. As the rules of tort law can be applied in case of pain award, we have to substitute this precondition with something else. In our opinion to fill the gap we have to focus on the wrongful act instead of damages. As the only provable lemma is the wrongful act itself, from this fact we can establish conclusions for the loss itself. When concrete loss does not exist as a result of the injury, to find the moral loss wrongful act can help us.

3.6.

Liberalize pain award from proving damages brings another problem to the surface: petty claims. Only the fact that somebody hurt one's personality rights cannot be a good reason for claiming pain award. Petty injuries without concrete and inner harms are not entitled for compensation. That is why we need a filter to stop these kinds of claims. Examining several solutions in the dissertation, we find that the Dutch "seriousness requirement" can be a good filter to throw out petty claims from the system. This method gives a duty for the judge to examine the wrongful act of the injurer from two perspectives. The objective criteria mean that a wrongful act is serious if according to general social experiences it was able to cause serious harm to the plaintiff. The subjective filter means that from the injured person's point of view was it able to cause a serious harm. If the wrongful act was simply an infringement against personality rights but it was too bland according to these criteria there is no need for compensation.

We do not agree with that solution that gives nominal damages for the plaintiff only on the ground of the wrongful act. This is a symbolic punishment, disapproval from the society. In our opinion nominal damages are outside of the continental approach of moral damages.

3.7.

The most important questions when adjudging the wrongful act is whether any personality right existed what the tortfeasor infringed. Pain award is a general protective instrument that reacts to infringements against personality rights. As an exhaustive list of personality rights is impossible in Europe this question has a major significance in the Hungarian cases. In Vietnam the civil code collected a long list of personality rights to give judges a helping hand in evaluation the situation. If the injured right is not among the listed ones no claim for compensation exist. The draft of the new Hungarian Civil Code reserves the exemplificative list of personality rights. A general clause protecting every personality right helps to establish a full protection.

3.8.

The dissertation examined several decisions in connection with damages for non-pecuniary loss. We can say that judges especially on lower courts are not leaders in the invention of new personality right. That is why a general personality right can be useful to give a helping hand for the judge in cases when no listed personality right was hurt. In the valid Hungarian Civil Code human dignity serves this function. Following the European standards the new Code would like to establish the right to privacy as a mother right of all personality rights. In our opinion beside of the wide perspective of this right this can be a great solution to encourage courts in admitting new claims about previously not protected personality rights. But using the Dutch clause of seriousness has to be a careful filter to prevent petty claims.

3.9.

In case of breach of a contract it is not excluded to claim for moral damages. In Hungary as there are no major differences between the rules of liability for breach of a contract or torts theoretically there is a chance to get moral damages in case of violation of a contract. The judiciary does not admit these claims as only financial interest can be found in contractual relations. In our opinion several contracts exist when special circumstances, motivations give a non-pecuniary perspective to the contract. In case of contract for travel services there is no doubt that moral damages can occur from if the travel agency performs a major breach. We think that placing a direct reference for the possibility of claiming pain award in case of breaching a travel contract can help judges to create a full protection of moral interest in the field of contract law such as it is working great in the USA and England.

3.10.

In particular the Anglo-Saxon legal systems protect interest such as personality right. Damages for non-pecuniary loss can be claimed not only for injuries against personality rights but for infringements against interest (anger, annoyance, loss of time, etc.). As there is no accepted definition of these interests (except the ones admitted by the law) this is a huge uncertainty of what interests are protected by the law. In these cases moral damages have a pure penal function and not a compensative one. In our opinion injury against interest cannot be a good base to create a claim for pain award.

3.11.

There is no legal definition for the claim of the estates, relatives, secondary victims in the Hungarian Civil Code and the new draft does not plan to establish one. But judicial practice formed the claim of relatives in case of death and other serious injuries against the direct “victim”. These are *sui generis* claims and do not mean succession. The Hungarian theory is not enough to protect these rights. Only relatives can claim moral damages. Only in case they can prove a significant damage as a result of the injury against their relative. We suggest introducing the English secondary victim method to the Hungarian law on both levels: as a written rule in the Code and a living institution in judicial practice. The most impressive advantage of the English secondary victim conception is to give the right for moral damages to everybody that can prove a close emotional link to the directly injured person. This means that not only relatives but good friends, neighbours, custodians can claim pain award. This method eliminates those relatives that had no real relation with the directly injured person. This can be a new link in the causal process to find the link between the wrongful act against another person and the claim (moral damages) of our plaintiff.

3.12.

Calculating the exact amount of moral damages is another difficult problem of the legal institution. We truly believe that giving exact criteria in a Civil Code will never serve the function of pain award as cases cannot be categorized. Whenever a Code undertook to build criteria it failed. This was the situation with the Hungarian Civil Code before the 34/1992. decision of the Constitutional Court. Despite of the fact that Hungary belongs to the continental family of law that denies judge made law, in connection with moral damages and pain award it is inevitable to give relatively free hand for the judge. The role of the higher courts is even more important. To ensure a unified judicial practice in the country this is their responsibility to create criteria in typical decisions. In our opinion the German Supreme Court found a very interesting and useful way to build criteria for lower courts. These criteria concern not to private law questions but more like to create requirements of how to make a logical, well justified sentence.

3.13.

The dissertation examines the Danish solution about limitation of moral damages. As the nature of these damages cannot be measure in money this is a useless and non-constitutional solution to give maximum amounts or formula on calculating damages. That is why we think that foreseeability as a limitation of the amount of damages in the new Hungarian Civil Code is a bad solution. Foreseeability can be used in the field of contract law as parties know each other they can calculate the other party's loss. But in case of the classic moral damages situations the meeting of the parties are occasionally. Without a limitation of when foreseeability cannot be used the new Code drafts to give this instrument to the hand of the wrongdoer in case of willful infringement. In our opinion adequate causality can serve the function of limitation in tort law without any other rules.

3.14.

There are two options for the method of compensation: a lump sum or allowance. The first conception of the new Hungarian Civil Code wanted to focus on the penal character of pain award and excluded the possibility of allowance. In the new conception there is no such restriction. In our opinion allowance is an important instrument in the hand of the court to ensure the compensational character of pain award and individualize the decisions.

3.15.

The new name of the Hungarian institution contains a reference for injury that relates to damages. If we place the legal institution to the "law of persons" part of the Code, it has to be better to focus on not only effective harms but inner damages. That is why we suggest pain award as the new name of this personality protection instrument.

3.16.

As most of the European countries have their own model for protecting personality rights, we think that an effective judicature in connection with pain award can be developed only with using every good solution from the European legal culture. That is why we encourage courts to take a look at some foreign sentences and decisions.

A general conclusion is that *common law* systems can handle the problem more flexible than their *civil law* colleagues. This is not surprising if we take into consideration that the legal institution of moral damages results various real situations and cases during a legal procedure. The judge in the continental system has to temporarily dismiss the strict application of written rules in the civil codes, and he must form the exact rules of damages for non-pecuniary loss in

the actual situation. Without choosing between the two methods, one general opinion can be stated: the legislation can help the judge with accepting the existence of this legal institution and stating only basic rules for orientation.

The dissertation examines moral damages in an international comparative perspective, especially pain award in the Hungarian re-codification of the new Civil Code.

The utilization of the dissertation can be found in the *critical tone* of it. I demonstrate *de lege ferenda* suggestions that can be used for the legislation in connection with the related topic and these suggestions can help liquidate both theoretical and practical anomalies.

Taking into consideration that the legal institution of moral damages cannot be examined only from a pure theoretical point of view, several suggestions for the judicature and legal practice can be found in the dissertation. These suggestions can help judges in evaluating damages for non-pecuniary loss and pain award.

Beside its scientific character the dissertation is appropriate for using it in the higher education too: developing syllabus and creating and publishing university study books concerning this legal field. The direct result of my conclusions is a special facultative lecture for university students. I established the syllabus for this course from the related topic of the dissertation.

During the past decades the European Communities has started legal harmonization in the field of private law. In every case the starting point is a comparative research concerning to the private law of the Member States. As the dissertation chooses the complex method to demonstrate the legal institution and examines several models in the EU Member States, it can be helpful as a basic for an upcoming research in the field of moral damages.

IV. List of Publications

Scientific Articles, Professional Studies

1. Special aspects of copyright law in EU, *Collega*, 1/2003. 84-89.
2. Judicature on damages for non-pecuniary loss in Hungary, *Selected lectures from Forum at Day of Science, Miskolc 2003*. 113-118.
3. Non-pecuniary loss in civil law of the Netherlands, *Agora – Studii Nr. 3/2003 Revista Universitatii Agora – Oradea* 116-126. – *full text English article*
4. Development of natural law and its effect to personality law theories, *Legal Theory Review* 2004/3. <http://jesz.ajk.elte.hu/fezer19.html>)
5. Damages for non-pecuniary loss in the legislation and judicature of foreign countries, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium, Tomus 5/1, 2004*. 163-186.

6. Judicature constants and doubtful questions in recent Hungarian legal practice of damages for non-pecuniary loss, *Legal Workshop of Debrecen 2004/1*. http://www.law.klte.hu/jogimuhely/01_hun_index.htm
7. Interpretation about lemmas of compensation from the viewpoint of awarding moral damages, *Selected lectures from Forum at Day of Science, Miskolc 2004*. 92-100.
8. Role of the Hungarian Constitutional Court in developing protection of personality rights, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium, Tomus 6/1, 2005*. 203-226.
9. Thoughts about claims of secondary victims for moral damages, *Legal Workshop of Debrecen 2005/3*. http://www.law.klte.hu/jogimuhely/01_hun_index.htm
10. Special aspects of sanctioning injuries against persons and personality rights with the instruments of civil law in Anglo-Saxon legal systems, *Selected lectures from Forum at Day of Science, Miskolc 2005*. 65-69.
11. Results and opportunities in development of unified European Private Law, *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis V Debrecen, 2005*. 31-52.
12. Damages for non-pecuniary loss in Dutch legislation and judicature, *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis IV Debrecen, 2005*. 49-67. - full text English article
13. Judicature constants and doubtful questions in recent Hungarian legal practice of damages for non-pecuniary loss – Revised version, *Legal Workshop of Debrecen Yearbook – Selection from published studies from 2005 in Legal Workshop of Debrecen Internet-based periodical, Debrecen 2006*. 7-29.
14. Development of awarding moral damages in European and Hungarian legal history, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium, Tomus 7/1, 2006*. 119-141.
15. Models of interpreting causation in connection with the law of damages in Europe, *Collega, 2006*. 2-3. 127-131.
16. New Anglo-Saxon legal institutions in the Hungarian Corporate Law, *Essay in the book "Development of Law in 21st Century" Debrecen, 2007*. 9-30.
17. Monist company structure model in corporate law, *In: Young Civil Lawyers Study Book (Editor: Márta Görög), Szeged, 2007*. 55-64.
18. Adjudging Moral Damages for Personal Injuries in the Dutch Civil Code, *Evroperaska Iuridicna Osvita I Nauka: Studentskij Vimir, Legal Mirror Kijev, University of Kijev, Ukraine, 2007*. 180-189. - full text English article
19. E-commerce and consumer protection, *In: New theoretical and practical directions of consumer protection (Editors: Zsolt Hajnal – Veronika Szikora), Debrecen, 2008*. – under publication
20. Right to Live from the Aspect of Recent Civil Law, *iSLaCo Conference Book, University of St. Petersburg, 2007*. – full text English article - under publication

Educational materials, other publications

1. Street Law Study-aid I. - Chapters: 1., 2., 4., 6. (Structure of state system; Local governments; Hierarchy in source of law; Contracts in general and succession), *Editor: Szűcs Lászlóné Siska Katalin, Debrecen 2004.*
2. Street Law Study-aid II. – Fundamental Legal Knowledge Chapters: 5., 7.1., 9-11. (Law of persons; Civil procedure; Law of contracts; Consumer protection; Law of succession), *Editor: Szűcs Lászlóné Siska Katalin, Debrecen, 2005.*
3. Cessation of companies – University Textbook Chapters I., II., III. (General rules of cessation; Cessation with legal succession – transformation; Historical development of bankruptcy proceedings), *Joint authors: Károlyi – Petkó – Törő; Editor: Tamás Fézer, Debrecen, Kossuth University Press, 2005. 9-60. – Second Edition: 2007.*
4. Transactions of economic sphere - University Textbook Chapters I/1-2., 3.2., III., IX-XIII., XV/4-8. (Special forms of emptio-venditio; Barter transactions; Charter-party contracts; Atypical contracts; Law of E-Commerce; Law of insurance; Law of Stocks), *Joint authors: Csécsy-Károlyi-Petkó-Törő; Editor: Tamás Fézer – Géza Károlyi, Debrecen, Kossuth University Press, 2006. – Second Edition: 2007.*
5. Actors of economic sphere – business associations - University Textbook Chapters IV/3-4., V., VII., VIII/1-4., 6., IX. (Limited liability company; Common company; Company groups and concerns; Special companies; Non-profit associations; Corporate law in EU), *Joint authors: Károlyi – Petkó – Törő; Editor: Tamás Fézer, Debrecen, Kossuth University Press, 2006. – Second Edition: 2007.*
6. Public services and E-Commerce articles for the *home page of Hungarian Consumer Protector's Association, Debrecen, 2007. (www.fogyasztovedok.hu)*